

1 Detail fasády s motívom hlavy starého muža, bývalá budova Ružomerského účastinárskeho úverného spolku v Ružomberku, Milan Michal Harminc (1902 – 1903)

VÝRAZOVÉ PROSTRIEDKY BANKOVÝCH BUDOV ARCHITEKTÚRA BÁNK ZO ZAČIATKU 20. STOROČIA NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Katarína Ondrušová

Prelom 19. a 20. storočia bol turbulentným obdobím nielen na poli politickom, ale aj hospodárskom a architektonickom. Od 19. storočia sa po celej Európe objavujú snahy o vznik národných štátov, prípadne aspoň o autonómiu národov v rámci iného štátu. Tento trend neobišiel ani Slovensko, ktoré bolo v tom čase ako Horné Uhorsko súčasťou mnohonárodného Rakúsko-Uhorska. V súvislosti s oslavami milénia (1897) mala byť architektúra nielen prostriedkom uhorskej ideológie, ale aj výrazom hospodárskych výsledkov krajiny.¹ Obdobie prelomu 19. a 20. storočia bolo v súvislosti s priaznivým stavom uhorskej ekonomiky charakteristické stavebnou konjunkúrou, ktorá sa z Budapešti šírila do ostatných častí krajiny.

Priaznivá hospodárska situácia v monarchii po polovici 19. storočia vytvorila pod-

mienky aj na rozmach bankovníctva.² Po prekonaní tzv. veľkej krízy v sedemdesiatych rokoch 19. storočia krajina v rokoch 1895 – 1914 zažíva pomalší, ale stabilný hospodársky rast.³ Rakúsko-uhorské vyrovnanie (1867) so sebou prinieslo nielen vlnu politickej a hospodárskej centralizácie a „kultúrneho zjednocovania“ krajiny, ale aj silný ekonomický nacionalizmus,⁴ ktorý sťažoval zakladanie a znižoval konkurencieschopnosť finančných inštitúcií nemaďarského pôvodu.

Téma bankových budov začiatku 20. storočia na dnešnom území Slovenska bola v slovenskej literatúre reflektovaná v rámci tvorby jednotlivých autorov⁵ aj v rámci prehľadovej literatúry.⁶ Mnohé bankové budovy sú súčasťou pamiatkového fondu Slovenskej republiky a existujú k nim pamiatkové výskumy a iná dokumentácia.⁷ Jednotlivé stavby (s výnimkou

Tatra banky) boli však dosiaľ skúmané skôr v kontexte štýlového vývoja architektúry alebo tvorby jednotlivých autorov. V predkladaných štúdiách boli jednotlivé budovy priradené ku konkrétnym inštitúciám, čo nám umožnilo určiť ich postavenie v rámci rakúsko-uhorského bankového systému a kategorizovať ich do štyroch skupín na základe ich významu, kultúrneho pozadia, kapitálových možností a sféry vplyvu, ale aj ich národnostného pôvodu. To je dôležité najmä z dôvodu vytvorenia komplexnejšieho obrazu o tomto stavebnom type na našom území, jeho zaradenia do širšieho kontextu, ale aj pre hlbšie pochopenie použitých výrazových prostriedkov.

Predmetom nášho záujmu budú primárne bankové budovy postavené na území dnešného Slovenska v rokoch 1900 – 1918, čiže začiatkom 20. storočia a rozpadom

2 Bratislava, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky, József Hubert (1901–1902)

Rakúsko-Uhorska. Cieľom je predstaviť architektúru bankových budov v rakúsko-uhorskom provinčnom prostredí a výrazové prostriedky, ktorými odkazovala na svoj účel v kontexte politickej a hospodárskej situácie, autorstva a kapitálových možností, sociálneho a kultúrneho pozadia jednotlivých inštitúcií. Prvým výrazovým prostriedkom bola samotná veľkosť a umiestnenie budovy, nasledovala voľba architektonického štýlu, architekta a výzdoba.

Vzhľadom na to, že dejiny architektúry nemožno izolovať od dobového diania, budeme krátko pojednávať o vývoji bankovníctva v Rakúsko-Uhorsku a jeho podobe na Slovensku. Následne sa budeme venovať technologickým inováciám, ktoré viedli k širšiemu využívaniu výzdobných elementov a napokon jednotlivým výrazovým prostriedkom.

VÝVOJ BANKOVNÍCTVA V RAKÚSKO-UHORSKU A JEHO SLOVENSKÁ OBDOBA

Rozvoj bankovníctva a priemyslu bol v 19. storočí úzko prepojený spoločným kapitálom.⁸ Toto puto je mimoriadne silné v oblasti strednej Európy, kde banky zohrávali výnimočnú rolu v podporovaní procesu industrializácie. Banky najsilnejšie

ovplyvňovali rozvoj priemyslu v Nemecku a habsburskej monarchii.⁹ Markantný podiel na prepojení bánk a priemyslu mala okrem veľmi rôzneho stupňa rozvinutosti v jednotlivých oblastiach krajiny aj daňová politika duálnej monarchie, kvôli ktorej bolo pre banky výhodnejšie premieňať kapitál na podiel na akciách ustálených podnikov, čo v konečnom dôsledku viedlo ku kartelizácii priemyslu.¹⁰

Komplexný systém bankovníctva aj podoby jednotlivých druhov finančných inštitúcií sa v Rakúsko-Uhorsku vyprofilovali po kríze v roku 1873. na prvom mieste bola *Rakúsko-uhorská banka* ako centrálna emisná banka, ktorá ovplyvňovala menový kurz monarchie. Ďalšími druhmi boli obchodné, respektíve univerzálne banky, akciové spoločnosti a sporiteľne. Špecifickým typom finančnej inštitúcie boli poštové banky.¹¹ V Rakúsko-Uhorsku takáto inštitúcia – *Kráľovská a cisárska poštová sporiteľňa* – vznikla až v roku 1883.¹² Rozdiel medzi jednotlivými bankami bol len v ich hlavných aktivitách; stanovy mali takmer identické, či išlo o sporiteľňu v provinčnom mestečku, alebo o veľkú akciovú banku.¹³

V rámci Rakúsko-Uhorska malo slovenské bankovníctvo nacionálny a periférny ráz a vzhľadom na jeho pomernú uzavretosť prežilo svoj vrchol paradoxne v prvom desaťročí

3 Detail fasády s motívom hláv levov, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky v Bratislave

4 Nitra, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky, József Hubert (1900)

5 Detail fasády s motívom levej hlavy, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky v Nitre

20. storočia – v časoch, keď v Uhorsku prebiehala ekonomická kríza.¹⁴ Uhorská banková sieť býva často označovaná ako nadmerne vyvinutá, čo sa prejavilo aj v počte finančných inštitúcií. V spomínanom období nebolo v monarchii výnimkou, že v niektorých malých mestách pôsobili naraz aj tri banky či sporiteľne.¹⁵ V roku 1918 na Slovensku pôsobilo 196 zahraničných bánk.¹⁶ Táto situácia sa podpísala aj na skutočnosti, že do roku 1918 bola väčšina prostriedkov ľudu koncentrovaná v neslovenských bankách.¹⁷ Výlučne slovenských bánk bolo v roku 1909 minimálne 33¹⁸, v roku 1912 to bolo už 45 a ich počet stále stúpala.¹⁹

Diferencovanosť bankovej siete sa musela zákonite prejavovať aj na architektonickej podobe budov jednotlivých peňažných ústavov. Finančné inštitúcie z tohto dôvodu možno podľa ich kapitálových možností, miery centralizácie, sféry pôsobenia či politickej a ekonomickej orientácie rozdeliť do štyroch základných skupín. Prvú skupinu tvoria budovy *Rakúsko-uhorskej banky*, ako centrálnej štátnej banky. Ich výstavbu reguloval a financoval priamo štát. Druhú skupinu tvoria provinčné pobočky veľkých bánk so sídlom v centrách monarchie – vo Viedni a v Budapešti. Ako príklady môžeme uviesť *Uhorskú eskontnú a zmenárenskú banku* a *Uhorskú všeobecnú úverovú banku*. Tretou skupinou sú finančné inštitúcie slovenského pôvodu a štvrtou ústavy lokálneho významu bez ohľadu na národnostný pôvod kapitálu.

Úvahy a ojedinelé pokusy o ekonomickú samostatnosť Slovákov sa objavujú už od šesťdesiatych rokov 19. storočia, ale o cieľených snahách možno hovoriť až od deväťdesiatych rokov 19. storočia.²⁰ Medzi prvé slovenské banky patrili *Sporiteľňa* v Martine (1868)²¹ či *Ružomerský účastinársky úverný spolok* (1879), neskôr premenovaný na *Úvernú banku* (→ 1).²²

Ďalšou kapitolou je centrálna slovenská banková inštitúcia, ktorá by zastrešovala všetky slovenské bankové podniky a súčasne by pomáhala pri rozvoji čisto slovenského priemyslu. Úvahy o takejto inštitúcii sa objavujú od sedemdesiatych rokov 19. storočia, v osemdesiatych rokoch už nadobúdajú konkrétnu podobu a Slováci sa za pomoci domáceho a českého kapitálu snažia založiť centrálnu banku pod názvom *Tatra*.²³

TECHNOLOGICKÉ INOVÁCIE VO VÝROBE ŠTÚK

Neodmysliteľnou súčasťou architektonickej praxe od počiatkov priemyselnej revolúcie boli rozpočty na realizáciu budovy. Vzhľadom na rozsiahly nárast stavebnej produkcie a nové úlohy a mierky, ktoré museli architekti v 19. storočí riešiť, vznikla potreba znížiť cenu realizácie budov.²⁴ Stavebné náklady a použité materiály boli tiež predmetom komunikácie medzi architektom a vedením inštitúcie, ktorá ich vždy najprv musela schváliť.²⁵ Každý projekt bol posudzovaný z hľadiska ekonomiky, hygieny, požiarnej bezpečnosti a mnohých iných hľadísk. Potreba stláčať stavebné náklady viedla k mnohým experimentom a vylepšeniam stavebných technológií a postupov.

Experimenty sa nevyhli ani výzdobným elementom fasády, ktoré zohrávali hlavnú úlohu pri vyjadrení funkcie významnejších budov, teda aj bánk. V priebehu 19. storočia nastala zmena v zložení štukovej hmoty – mramorový prášok bol nahradený sadrou.²⁶ Táto zmena znížila náklady na jej produkciu a vďaka pokroku na poli výroby foriem sa celý proces oproti predchádzajúcim obdobiam zjednodušil, a preto sa jeho používanie rozšírilo. Okrem toho sa experimentovalo aj s použitím cementových a betónových zmesí na odlievanie prvkov výzdoby.²⁷

Oproti staršej zaužívanej technológii, keď bolo potrebné každú formu či šablónu samostatne vyrezať z dreva, sa zjednodušil aj proces výroby šablón. Z dreva bol vyhotovený len jeden prototyp, ktorý bol následne odliaty do vosku (alebo vyplnený hlinou), potom do sadry a následne bola vytvorená glejová forma, ktorá sa používala priamo pri výrobe štuk.²⁸ Okrem zníženia ekonomických nákladov na produkciu týchto foriem bolo výhodou aj to, že v prípade opotrebovania či poškodenia, mohla byť táto forma po očistení roztažená a znova odlíata. Vzhľadom na značné zníženie nákladov umožnili tieto zmeny architektom narábať voľnejšie s formovým aparátom a viac sa sústreďovať na idey, ktoré chceli výzdobou vyjadriť.

6 Košice, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky, József Hubert (1901 – 1902)

VÝRAZOVÉ PROSTRIEDKY BANKOVÝCH BUDOV

V súvislosti s bankovými budovami sa budeme pohybovať v kategórii mestskej architektúry. Na rozdiel od roľníckych družstiev a takzvaných vzájomných pomocníc sa banky a sporiteľne sústreďujú na meštiansku vrstvu obyvateľstva, ktorá má k dispozícii viac finančných prostriedkov a pomáhajú formovať mestský ráz sídel. V porovnaní s budovami finančných inštitúcií vo Viedni a v Budapešti sa museli podmienkach slovenského mesta a malomesta prispôbiť jednak mierkou, ale aj úpravou výrazových prostriedkov tak, aby boli zrozumiteľné bežnému divákovi a aby zapadli do prostredia. V tomto kontexte je zaujímavé sledovať, ako sa bankové budovy odlišovali jednak od bežnej zástavby, ale aj od významných budov slúžiacich iným účelom.

SPÔSOBY ODLÍŠENIA TYPU BANKOVEJ BUDOVY

Architektúra bankových budov ako stavebného typu vychádzala na prelome storočí z typu obytného domu s obchodnými priestormi v parteri. Na vytvorenie priaznivých svetelných podmienok pre zamestnancov a príťažlivého prostredia pre zákazníkov pri projektovaní bankových budov (rovnako ako v prípade obchodov) využívali veľké okná, ktoré súčasne slúžili ako výklady na prezentáciu inštitúcie a jej služieb.²⁹ Aby bolo možné budovu banky jednoznačne odlíšiť od okolitej zástavby, bolo nevyhnutné vyjadriť jej účel. Na to architekti využívali rôzne prostriedky. Prvým prostriedkom bolo akcentovanie objektu pomocou jeho situovania na významné miesto v rámci mestskej štruktúry. Takými boli napríklad čelo námestia, frekventovaná ulica, križovatka dvoch významných ulíc alebo solitérne postavenie. Architektonickými prostriedkami mohla byť výška budovy presahujúca líniu striech

okolitých budov, akcentovanie nárožia, strednej osi alebo bočných osí budovy vežami, rizalitmi alebo tvarom strechy. Ako komunikačný prostriedok možno chápať aj samotný nápis s názvom inštitúcie na rímse či na štíte budovy.

VÝRAZOVÉ PROSTRIEDKY FASÁD

Fasádu, ako primárne viditeľnú časť architektúry, verejnosť intenzívne vnímala. Podľa dobovej stavebnej praxe mala fasáda odzrkadľovať účel budovy.³⁰ Stala sa tak súborom znakov, ktoré boli pre dobového pozorovateľa ľahko čitateľné. Tento dôraz na estetické a najmä symbolické kvality architektúry vyplýval na prelome 19. a 20. storočia z vyprofilovania dvoch profesií úzko spätých so stavebnou produkciou – architekta a inžiniera. Rola inžiniera bola chápaná ako technická a rola architekta ako umelecká, teda zahrňala ideový koncept fasády vyjadrujúci účel budovy. Z uverejnených súťaží na bankové budovy sa dozvedáme, že adekvátne stvárnenie fasády bolo spolu s dispozíciou veľmi dôležitou súčasťou posudzovania jednotlivých návrhov. V opise súťaže na budovu *Prvej bratislavskej sporiteľne* sa napríklad dočítame, že „fasáda v štýle nemeckej renesancie má vysokú umeleckú kvalitu a je dobre vsadená do okolia“.³¹

Pluralita štýlov typologického eklektizmu sa podpísala aj na stvárnení fasád bankových budov. Architektonickým archetypom bankovej budovy 19. storočia sa v Európe stal renesančný *palazzo* ako odvolávka na slávnú éru bankovníctva za čias Mediciovcov.³² V poslednej tretine 19. storočia, s nástupom neskorého historizmu, sa stretávame s čoraz pestrejším spektrom historických štýlov vybraných pre budovy bánk – barokom, rokokom, eklektizmom a na prelome storočí aj secesiou. Smerom ku koncu 19. storočia, v súlade s politickou a sociálnou klímou, sa čoraz častejšie objavujú snahy o vyjadrenie

7 Detail s motívom hlavy starého muža, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky v Nitre

8 Banská Bystrica, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky, Alois Peierberger (1910 – 1911)

9 Detail fasády s motívom levích hláv s prsteňmi v papuli, bývalá pobočka Rakúsko-uhorskej banky v Banskej Bystrici

ducha národa v architektúre – od regionálnych obmien historických štýlov až po snahu nájsť vlastný nový národný štýl.

Výzdoba bankových budov bola zväčša zameraná na bežného diváka, to znamená, že pracovala predovšetkým s konvenčnými, ustálenými motívmi viažucimi sa s bankovníctvom. Pri projektovaní bánk na Slovensku sa architekti vo svojich ideových konceptoch opierali o vzory veľkých bánk v centrách monarchie – vo Viedni a v Budapešti, ktoré dobre poznali.³³ Motívy charakteristické pre výzdobu bankových budov, ktoré sa objavujú najčastejšie, sú včelí úľ, Merkúr, Chronos a alegórie práce. Podľa vzoru významných bánk monarchie (napr. *Prvá Peštianska banka domácich úspor* v Budapešti od Ignáca Alpára alebo *Uhorská poľnohospodárska a dôchodková banka* v Budapešti od architektonickej dvojice Géza Kiss a Albert Körössi) sa často stretávame s personifikáciami hlavných činností, ktoré reprezentovali také odvetvia, ktoré banky podporovali: priemysel a poľnohospodárstvo. Okrem motívov viažucich sa špecificky s architektúrou bankových budov sa stretávame s bežnou produkciou výzdobných elementov, akými boli girlandy, vavríny, rustika, bosáž, balustre, pilastre, volúty, kartuše a ďalšie bežné motívy.

ANALÝZA PRÍKLADOV BANKOVÝCH BUDOV NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

BUDOVY RAKÚSKO-UHORSKEJ BANKY

Architektúra budov *Rakúsko-uhorskej banky* (→ 2) sa vyznačovala snahou skĺbiť tradíciu s inováciou. Inovácia sa prejavila v použití nových materiálov a technológií, nadväznosť na históriu zasa vo výbere štýlu inštitúcie. Príslušnosť k dlhej tradícii monarchie sa rozhodla banka vyjadriť jazykom neskorej eklektiky s prvkami baroka, oficiálnym slohom habsburskej monarchie. Použitie barokových prvkov malo odkazovať na obdobie prosperity za vlády Márie Terézie a Jozefa II. Tento vzťah mal zdôrazniť stabilitu a etablovanosť inštitúcie. Architektom viac ako polovice budov *Rakúsko-uhorskej banky* bol bratislavský rodák *József Hubert*, v dobových médiách často označovaný ako architekt provinčných pobočiek *Rakúsko-uhorskej banky*.³⁴ na Slovensku sú mu pripisované bankové budovy v Nitre, Bratislave, v Košiciach a s istotou je autorom žilinskej pobočky. Budovy predstavujú prierez záverom jeho tvorby od roku 1900, až do roku 1912.³⁵

Hubert pracuje na fasádach s motívmi levov (→ 3), vavrínov, kvetinových a ovocných girland, hlavy starca a s alegorickými postavami. Lev odjakživa predstavoval silné zviera spájajúce sa s vládnuou mocou. Použitie motívu kráľovského zvierata evokuje priamu spojitosť inštitúcie s monarchickým štátnym zriadením Rakúsko-Uhorska. V stredovekej architektúre sa s figúrami levov stretávame na portáloch v pozícii strážcov, kde majú apotropickú funkciu.³⁶ na bankových budovách predstavujú moc inštitúcie a vystupujú ako strážcovia majetku klientov. Architekt *Hubert* ich použil v Nitre (→ 4,5), Bratislave aj v návrhu pre košickú pobočku (→ 6).

Často využívané motívy vavrínových reťazí a vencov majú evokovať úspech alebo zisk. Motívy ako kvety alebo ovocie predstavujú hojnosť a plody práce, v tomto prípade zúročenie bankových vkladov. na *Hubertových* budovách sa s nimi stretávame v podobe pendantov či girland (Nitra, Bratislava), v súvislosti s alegorickými postavami (Bratislava, Žilina), alebo ako súčasť hlavic stĺpov (Žilina). Alternatívu ku kvetom a k ovociu môžu predstavovať rohy hojnosti, ktoré použil napríklad *Alois Peierberger* na budove bansko-bystrickej pobočky *Rakúsko-uhorskej banky*.

Motív hlavy starca (→ 7) sme identifikovali ako antického boha času *Chrona*, ktorý býva zobrazovaný ako starý muž s krídlami, presýpacími hodinami a kosou.³⁷ Oprávnenosť výskytu tohto motívu na bankových budovách by sa dala vysvetliť úzkym prepojením bankových operácií s časom. Toto spojenie predstavuje úrok, ktorý bol viazaný na čas, či už išlo o vklady, alebo o pôžičky. Počas stredoveku sa na bankovníctvo dokonca nazeralo ako na hriech, lebo bolo považované za obchod s časom.³⁸ Alternatívou k tomuto výkladu je chápanie alegórie starca ako symbolu múdrosti a skúsenosti. Dvojicu alegorických postáv, pravdepodobne muža a ženy, nad tympanónmi okien druhého nadzemného podlažia bratislavskej pobočky sa aj kvôli poškodeniu, žiaľ, nepodarilo identifikovať.

Zaujímavým príkladom je stavba pobočky *Rakúsko-uhorskej banky* v Banskej Bystrici (→ 8). V jej prípade nejde o návrh *Huberta*, ale úloha prestavby pôvodne obytného domu s obchodmi v parteri na budovu banky bola zverená miestnemu staviteľovi *Aloisovi Peierbergerovi*.

Banskobystrická pobočka *Rakúsko-uhorskej banky* bola založená v roku 1897 zásluhou bansko-bystrickej *Obchodnej a priemyselnej*

11 Detail fasády s motívom hlavy Merkúra, bývalá pobočka Eskontnej a zmenárenskej banky v Bratislave.

12 Detail fasády s motívom heriem, bývalá pobočka Eskontnej a zmenárenskej banky v Bratislave

10 Bratislava, bývalá budova Eskontnej a zmenárenskej banky, Géza Kiss a Albert Körössiy (1911)

komory.³⁹ Dom bol odkúpený v roku 1900 a v roku 1910 prebehli nevyhnutné úpravy budovy, ktorá si podľa tvrdenia banksobys-trickej pobočky vyžadovala rozsiahlu rekonštrukciu.⁴⁰ Súčasťou tejto rekonštrukcie bolo aj prefasádovanie budovy.⁴¹

Výzdobné elementy viažuce sa na bankovníctvo sú rohy hojnosti, levie hlavy s prsteňmi v papuli a vavrínové reťaze. Rohy hojnosti, symboly blahobytu, sú umiestnené v strednej osi budovy nad oknom medzi dvoma maskarónmi, ktorých symboliku sa nám tiež nepodarilo odhaliť. Objavujú sa však ešte na budove banky v Brezne, ktorú sme na jej základe pripísali tomu istému autorovi. Levie hlavy lemujúce vchod do budovy, respektíve podjazd, sú zaujímavé z dvoch dôvodov. Po prvé, prstene, ktoré držia v papuli, priamo odkazujú na poklad, ktorý strážia, a po druhé, nie sú to levy, ale levice (→ 9). Zvolením ženského pohlavia zvierata, ktoré chráni mláďatá, mohol autor chcieť vyzdvihnúť ochranu majetku klientov nad mocou a silou inštitúcie.

REPREZENTANTI SKUPINY VEĽKÝCH ZAHRAŇIČNÝCH BÁŇK

V skupine veľkých zahraničných bánk sa nám podarilo zo sledovaného obdobia objaviť budovu *Uhorskej eskontnej a zmenárenskej banky* v Bratislave (→ 10).⁴² Bola postavená

podľa víťazného návrhu architektov *Gézu Kissa* a *Alberta Körössiyho* v roku 1911.⁴³ Stavba využíva motívy vienedskej i mníchovskej secesie, ale aj prvky historizmu – dokladá znalosť najnovších architektonických trendov a súčasne sa hlási k európskej stavebnej tradícii a narába s ňou eklekticky.

Motívy, ktoré využíva – okrem výraznej palácovej fronty zvýraznenej redukovaným vysokým rádom – sú Merkúr (→ 11), vavrínové vence, včelie plásty a ovocné girlandy. Autori ich využívajú kreatívnym spôsobom. Okrem Merkúra, patróna obchodu a bankovníctva,⁴⁴ sa na fasáde objavujú aj hermy (→ 12), ktoré majú svojou etymológiou na tohto boha odkazovať. Podobným spôsobom sú do fasády umiestňované aj včelie plásty. Včela ako symbol usilovnosti bola prenesená do bankovej symboliky najmä v súvislosti so sporiteľňami.⁴⁵ Správanie tohto hmyzu, ktorý usilovne po troškách nosí do úľa peľ, aby ho premenil na med, bolo identifikované s charakteristickou vlastnosťou strednej triedy – sporivosťou. Na fasáde *Uhorskej eskontnej a zmenárenskej banky* v Bratislave sa prejavil v podobe včelích plástov ako hexagónov vyplnených oválmi na pilieroch medzi štyrmi strednými osami fasády.

Zaujímavým momentom v kompozícii fasády je priamy kontakt bankovej haly s prostredím

13 Martin, bývalá centrála Tatry, hornouhorskej banky, Milan Michal Harminc (1911 – 1912)

14 Detail fasády s motívom včelieho úľa, bývalá centrála Tatry, hornouhorskej banky

hlavného námestia. Banková hala tejto inštitúcie bola totiž umiestnená v prízemí a do námestia sa otvárala plne presklenými plochami, čo umožňovalo vnímanie mozaík na pilieroch bankovej haly z exteriéru. Ikongrafia fasády tým bola tak obohatená o alegórie poľnohospodárstva, priemyslu, obchodu a vyobrazenia Atény a Hermesa. Takéto alegorické postavy na fasádach budov odkazovali na hlavné aktivity, ktoré banka podporovala.

Špecifickou kapitolou sú slovenské bankové inštitúcie. V celoeurópskej klíme formovania identity jednotlivých národov, národného umenia, architektúry, kultúry a histórie sa v mnohonárodnostnom Rakúsko-Uhorsku národno-emancipačné snahy Slovákov zákonite museli prejavovať aj v ekonomickej sfére. Pre vývoj samostatného slovenského slovenského peňažníctva bolo pre predstaviteľov národného hnutia kľúčové uvedomiť si reálny politický významu kapitálu.

SLOVENSKÉ FINANČNÉ INŠTITÚCIE

Jednou z možností, ako vyjadriť kapitálový pôvod inštitúcie, bola voľba architekta. V prípade troch významných slovenských inštitúcií – *Úvernej banky, účastinného spolku v Ružomberku*, *Ludovej banky účastinárskej spoločnosti v Novom Meste nad Váhom* a *Tatry, hornouhorskej banky, účastinárskeho spolku* – bol touto voľbou staviteľ Michal Milan Harminc,⁴⁶ ktorý

sa otvorene hlásil k slovenskej národnosti a bol činný aj v národne orientovaných kruhoch.⁴⁷ Architektonický jazyk, s ktorým Harminc pracuje, je eklektický – využíva barokové prvky, ale v plošnosti výzdoby sa prejavuje vplyv secesie. Na jeho budovách sa stretávame s bežnými výzdobnými elementmi viažucimi sa s bankovníctvom – včelími úlmi, včelami, vavrínom, Chronom či Merkúrom.

Budova martinskej Tatry (→ 13) je zaujímavá hneď z niekoľkých hľadísk. Zatiaľ čo štýlom sa príliš neodlišuje od ostatných Harmincových budov, v kontexte doby a jej úlohy ako centrálnej banky slovenského národa je voľba architektonického štýlu mimoriadne dôležitá. Neskorá eklektika s využívaním barokových prvkov je sloh, ktorý si pre svoje budovy zvolila aj *Rakúsko-uhorská národná banka*. Ambíciou slovenskej centrálnej banky bolo vyrovnáť sa štátnej inštitúcii či iným významným bankám monarchie aj z architektonickej stránky. Jej postavenie ako vlajkovej lode slovenského finančníctva je ďalej podčiarknuté jej umiestnením na akcentované miesto v rámci námestia, čím dostáva ráz mestotvornosti.⁴⁸ Harminc bankovú halu umiestňuje do zvýšeného prízemnia ako odkaz na *piano nobile*, podobne ako to bolo zvykom pri navrhovaní bankových budov veľkých budapeštianskych bánk, čo opäť zdôrazňuje významné postavenie Tatry medzi finančnými

15 Detail fasády s motívom včelieho úľa lemovaného lípovými ratolesťami, bývalá budova Ludovej banky v Ružomberku

inštitúciami slovenského pôvodu. Monumentálnosť vstupu dodáva nielen zvýraznenie strednej osi atikovým štítom s konvenčným motívom včelieho úľa ovenčeného girlandou z kvetov (→ 14) a ovocia a balkón, ale aj dve karyatídy z umelého kameňa. Ide o Merkúra a ženskú alegorickú postavu s kladivom a ozubeným kolesom predstavujúcu priemysel. Dojem veľkoleposti následne podčiarkuje reprezentatívne stvárnené schodisko do bankovej haly.

Zaujímavým príkladom iného spôsobu vyjadrenia pôvodu finančnej inštitúcie je budova *Ludovej banky v Ružomberku*. Inštitúcia bola založená s príspevom významných osobností národno-emancipačného hnutia – Andreja Hlinku, Fedora Houdeka a Vavra Šrobára.⁴⁹ Neznámy architekt, u ktorého predpokladáme nemecký pôvod, s iniciálami B. R. podľa zachovaného nákresu pôvodne zamýšľal pre budovu konvenčný historizujúci šat.⁵⁰ Základné hmotové usporiadanie fasády sa zachovalo, je však zdobená štukovou obrysovou štylizovanou kvetinovou ornamentikou inšpirovanou umeleckoremeselnou ľudovou tvorbou. Aj ukončenie dvoch lichobežníkových štítov pripomína tradičnú drevenú architektúru karpatského regiónu. Čerpanie inšpirácie na vyjadrenie národnej identity v architektúre z regionálneho umenia a prejavu ducha národa bolo pre 19. storočie bežným postupom. Angažovanosť inštitúcie v národno-emancipačnom hnutí bola vyjadrená aj použitím lípy, symbolu slovanských národov, namiesto vavrínu ako orámovanie včelieho úľa v centrálnom štíte (→ 15).

REPREZENTANTI BÁNK LOKÁLNEHO VÝZNAMU

Najširšiu škálu vyjadrovacích prostriedkov ponúkajú inštitúcie lokálneho charakteru. Ich štýl osciluje medzi historizmom a secesiou. Ich špecifickými formami môžu odkazovať na svoje väzby na významné finančné inštitúcie monarchie, ako to bolo v prípade *Sporivej a úvernej banky v Lučenci*, ktorá bola afiliáciou *Rakúsko-uhorskej banky*. Na základe súťaže bola jej realizácia⁵¹ zverená miestnemu architektovi Lajosovi Nagyovi.⁵² Spojenie medzi

16 Komárno, bývalá budova Sporiteľne pre Komárno a okolie, Ferenc Fischer (1901 – 1902)

17 Detail fasády s motívom hlavy Merkúra, bývalá budova sporiteľne pre Komárno a okolie v Komárne

18 Detail fasády s motívom včely, bývalá budova sporiteľne pre Komárno a okolie v Komárne

19 Detail fasády s motívom portrétov sedliakov, býv. budova sporiteľne pre Komárno a okolie v Komárne

20 Michalovce, býv. budova Michalovskej sporiteľne, obchodnej a priemyselnej banky, Lipót Hámes a József Szuhaneek (1911 – 1912)

21 Detail fasády s motívom včelieho úľa, býv. budova Michalovskej sporiteľne, obchodnej a priemyselnej banky v Michalovciach

týmto inštitúciami bolo vyjadrené výberom architektonického štýlu – eklektizmu s prvkami baroka a rokoka. Z výzdobných elementov viažucich sa na bankové budovy Nagy využil úle, včely a hlavy levov.

Príkladom stavby inšpirovanej uhorskou secesiou je budova *Sporiteľne pre Komárno a okolie* od architekta Ferenc Fischer (→ 16).⁵³ Podobne ako jeho ďalšie rané diela, aj budova komárňanskej sporiteľne bola ovplyvnená prácami Ödöna Lechnera.⁵⁴ Inšpirácia Lechnerom sa prejavila najmä v interiéri, kde Fischer cituje motív včelích úľov a tulipánové hlavice z budovy *Poštovej sporiteľne* v Budapešti. Výzdoba exteriéru banky je poňatá veľmi kreatívne až hravo; hlava Merkúra je včlenená do prekladu nad vstupom (→ 17), včela je umiestnená odspodu arkiera (→ 18) a vlys s torzami mužov a žien doplnenými klasmi odkazuje na jej klientelu – bežných ľudí (→ 19). vo výklenku na štíte budovy sa pôvodne nachádzala plastika včelieho úľa. Dnes je, žiaľ, už stratená.

Inú odnož uhorskej secesie reprezentuje budova *Michalovskej sporiteľne, priemyselnej a obchodnej banky* v Michalovciach (→ 20) od užhorodských architektov Lipóta Hámesa a Józsefa Szuhanka.⁵⁵ Charakterizuje ju mäkká modulácia objemov a zvlnený atikový štít.

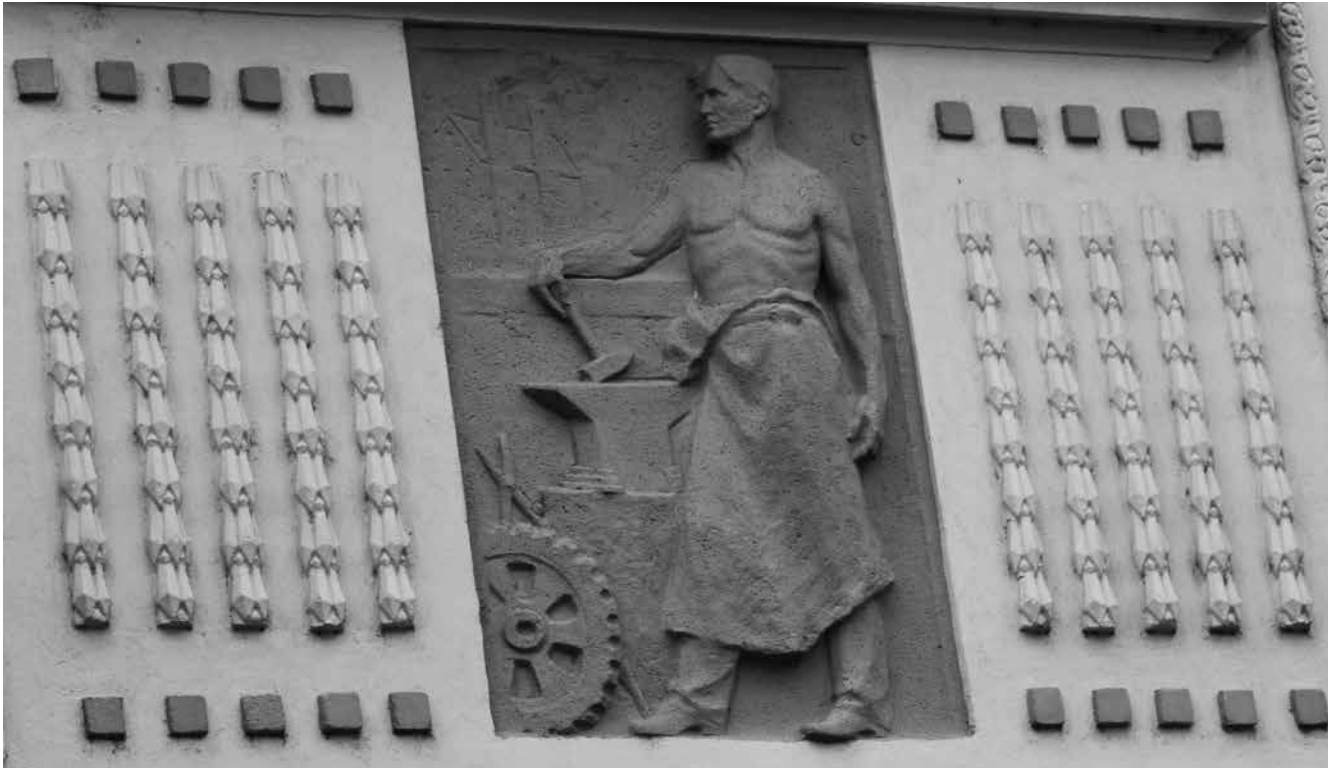
Okrem charakteristických motívov, akými boli včelí úľ (→ 21) a vavrínové girlandy, sa na fasáde nachádzajú dva basreliéfy zobrazujúce hlavné oblasti, ktoré banka podporovala – poľnohospodárstvo a priemysel. Obidve alegórie sú reprezentované postavami mužov v stredných rokoch. Poľnohospodárstvo predstavuje kosec na obilnom poli s pohľadom upreným do diaľky, Priemysel zasa muž v koženej zástere s kladivom, nákovou a továrenskými komínmi v pozadí (→ 22).

Budova eklektického charakteru je zastúpená *Breznianskou sporiteľňou* v Brezne (→ 23), ktorú sme pripísali banskobystrickému architektovi Aloisovi Peierbergerovi.⁵⁶ Okrem vavrínových girland a hlavy Chrona Peierberger využíva motív bacuľatých detí predstavujúcich blahobyt a bezstarosť. V štíte na nároží budovy sa nachádza štukový reliéf s troma alegorickými postavami (→ 24). v strede je Usilovnosť (lat. *Industria*) zobrazená s včelím úľom a snopom obilia, ktorý odkazuje na plody práce. Po jej pravici sa nachádza ženská postava opierajúca sa o balík predstavujúca Obchod a po jej ľavici sedí mužská postava s kladivom a nákovou predstavujúca Priemysel.

ZÁVER

Architektúru bankových budov je predovšetkým potrebné vnímať ako reprezentatívny koncept architektúry. Snaha vyjadriť čo najviac obsahov je jej inertnou súčasťou. Architektúra bankových budov na území dnešného Slovenska vychádzala z architektúry bankových budov v umeleckých centrách monarchie. Oproti jej inšpiračným zdrojom je výrazovo posunutá vzhľadom na prostredie, do ktorého sa mala začleniť. To sa dialo upravením mierky.⁵⁷ Zatiaľ čo budapeštianske a viedenské banky často zaberajú aj celý mestský blok (napr. centrála *Rakúsko-uhorskej banky* v Budapešti alebo centrála *Rakúskej poštovej sporiteľne* vo Viedni), u nás zväčša nepresahujú tri nadzemné podlažia a sú často súčasťou radovej zástavby (napr. *Ludová banka* v Ružomberku alebo *Michalovská sporiteľňa, priemyselná a obchodná banka* v Michalovciach) – no tiež sa prispôsobujú výrazovými prostriedkami v prospech väčšej zrozumiteľnosti.

Výrazovými prostriedkami môžeme označiť výber štýlu, prípadne architekta a výzdobné prvky budovy. Štýlom budovy bolo možné vyjadriť filozofiu inštitúcie – v prípade budov *Rakúsko-uhorskej banky* to bola tradícia vyjadrená oficiálnym štýlom habsburskej

22 Detail fasády s alegóriou priemyslu, bývalá budova Michalovskej sporiteľne, obchodnej a priemyselnej banky v Michalovciach

monarchie v podaní oficiálneho architekta inštitúcie – Józsefa Huberta. Naopak, bratislavská pobočka *Uhorskej eskontnej a zmenárenskej banky* ako import budapeštianskych architektov Gézu Kissa a Alberta Körössyho sa uplatnením prvkov mníchovskej secesie a priamym kontaktom bankovej haly s námestím prezentuje ako moderná inštitúcia idúca s dobou.

Vzhľadom na to, že kapitál bol od konca 19. storočia vnímaný aj ako nástroj politickej moci, vyjadrenie národnostného pôvodu inštitúcie bolo dôležitým kritériom. Použitie formálneho aparátu *Rakúsko-uhorskej banky* pre budovu martinskej *Tatry*, ktorá mala ambíciu stať sa centrálnou slovenskou bankou, treba chápať jednak ako prejav tradicionalizmu slovenského prostredia, ale aj ako ambíciu vyrovnat sa iným centrálnym inštitúciám. Ďalšími prostriedkami na vyjadrenie pôvodu kapitálu banky boli inšpirácie vernakulárom a ľudovou umeleckoremeselnou tradíciou (*Ludová banka v Ružomberku*) alebo aplikovaním prvkov národnej odnože secesie (*Sporiteľňa pre Komárno a okolie, Michalovská sporiteľňa, obchodná a priemyselná banka*).

Fasáda bola verejnosťou najintenzívnejšie vnímanou súčasťou banky a do istej miery slúžila ako vizitka inštitúcie – prezentovala jej hlavné idey a činnosti, ktorým sa inštitúcia venovala. Architekti využívali pri jej komponovaní asociatívny symbolizmus – znakový jazyk evokujúci vybrané čnosti alebo určité predmety a postavy ako nositeľov symbolického významu. V porovnaní s významnejšími inštitúciami vo Viedni a v Budapešti (centrály *Prvej Peštianskej banky domácich úspor* a *Rakúsko-uhorskej banky* v Budapešti alebo *Poštovej sporiteľne* vo Viedni) bol v slovenskom prostredí výzdobný program značne zjednodušený. Ako príklady môžeme uviesť budovy *Úvernej banky* v Ružomberku a v

Trstenej, *Ludovej banky* v Ružomberku alebo *Sporivej a úvernej banky* v Lučenci, na ktorých si viac-menej vystačili s konvenčným motívom včelieho úľa a bežnou produkciou výzdobných elementov, ktoré možno interpretovať v kontexte bankovníctva, ale stretávame sa s nimi aj na obytných alebo úradných budovách z daného obdobia (levy, vavríny, girlandy kvetov a ovocia, hlava starca). Prepracovanejší ideový koncept fasády s využitím alegorických postáv predstavujúcich hlavné oblasti podporované jednotlivými inštitúciami predstavujú budovy *Tatry* v Martine, *Michalovskej sporiteľne, obchodnej a priemyselnej banky* v Michalovciach a *Breznianskej sporiteľne* v Brezne.

V rámci výskumu výzdobných elementov bankových budov sa nám podarilo identifikovať a interpretovať niektoré najčastejšie sa vyskytujúce motívy. Prínosom je aj identifikácia jednotlivých budov s konkrétnymi finančnými inštitúciami, ktoré iniciovali ich stavbu. To nám umožnilo skúmať ich historické a kultúrne pozadie, zaradiť ich do spoločenského a hospodárskeho kontextu doby, čo do značnej miery napomohlo k hlbšej analýze architektonických diel a ich následnej interpretácii.

Štúdia je súčasťou výskumu na tému Tradícia a inovácia v architektúre ako fenomén dlhého storočia, realizovaného na Fakulte architektúry STU, ktorý je podporený grantovým projektom VEGA 1/0444/17/6.

*Zdroj obrázkov:
Foto archív Kataríny Ondrušovej*

23 Brezno, bývalá budova Breznianskej sporiteľne, Alois Peierberger (pripísané) (1911)

24 Detail fasády s alegóriami usilovnosti, obchodu a priemyslu, bývalá budova Breznianskej sporiteľne v Brezne

- 1 BOŘUTOVÁ, Dana: Architektúra 1900 na Slovensku I. Niekoľko téz. Architektúra & urbanizmus, roč. XXXII (1998), č. 1 – 2, s. 30.
- 2 Počas tzv. veľkej krízy v sedemdesiatych rokoch 19. storočia sa hospodársky rast monarchie nezastavil, ale spomalil sa. Gille, Bertrand: Banking and Industrialisation in Europe 1730 – 1914. In: CIPOLLA, Carlo M. (ed.): The Fontana Economic History of Europe. Volume III Section 4. London: Collins 1970, s. 5.
- 3 RUDOLPH, Richard L.: Banking and Industrialization in Austria-Hungary. Cambridge: Cambridge University Press 1976, s. 1.
- 4 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít: Tatra banka v zrkadle dejín. Bratislava: AEPRESS 2007, s. 14.
- 5 Napríklad: DULLA, Matúš – POHANIČOVÁ, Jana: Michal Milan Harminc, architekt dvoch storočí. Bratislava: Trio Publishing 2014; POHANIČOVÁ, Jana: Menej známe odtiene tvorby Milana Michala Harminca – bankové budovy. In: GOJDIČ, Ivan – JEŽEKOVÁ, Zuzana (eds.): Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 26. – 27. 10. 2011. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2012; TORAN, Eduard: Architekt Milan Michal Harminc. In: SAUČIN, Ladislav (ed.): z novších výtvarných dejín Slovenska. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962.
- 6 Medzi inými môžeme spomenúť: SZERADOVÁ-VELASOVÁ, Lubica – KAPIŠINSKÁ, Veronika (eds.): Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin. Bratislava: Slovart 2012, LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: Rozmanité 19. storočie. Bratislava: Perfekt 2008, KOSOVIČ, Katarína (ed.): Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Ružomberok. Slovart, Bratislava, 2008, DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava: Slovart 2002, RUSINOVÁ, Zora (ed.): Dejiny slovenského výtvarného umenia. 20. storočie. Bratislava: Slovenská národná galéria 2000, KUSÝ, Martin: Architektúra na Slovensku 1848 – 1918. Bratislava: Bradlo 1995. Téma boli venované aj príspevky vo vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch, napríklad: BOŘUTOVÁ, Dana: Architektúra 1900 na Slovensku I. Niekoľko analýz. Architektúra & urbanizmus, roč. 32, 1998, č. 3 – 4, s. 71 – 93, KUSÝ, Martin, st.: Nad kontúrami umeleckohistorických etáp. Formovanie architektúry v rokoch 1850 – 1900 a 1945 – 1985. Projekt, roč. 27, 1985, č. 10, s. 2 – 4, TORAN, Eduard: Beitrag zur Erforschung der Architektur der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Slowakei. Ars. roč. 1, 1967, č. 2, s. 13 – 34.
- 7 Napríklad: ŠIMKOVIČ, Michal – RAGAN, Vladimír: Stavebnohistorické a umeleckohistorické zhodnotenie objektu novohradskej knižnice v Lučenci. Lučenec 2001; KVASNICOVÁ, Magdaléna: Rosenfeldov palác, Hurbanova 28, Žilina. Architektonicko-historický a umeleckohistorický výskum. Bratislava 2009; RAJNOHA, Stanislav – GANDŽALOVÁ, Emília: Pamiatkový výskum MPR BB. Námestie SNP 23. Umeleckohistorický a architektonický výskum. Banská Bystrica 1994.
- 8 GILLE, Bertrand: Banking and Industrialisation in Europe 1730 – 1914. In: Cipolla, Carlo M. (ed.): The Fontana Economic History of Europe. Volume III Section 4. London: Collins 1970, s. 5.
- 9 RUDOLPH, Richard L.: Banking and Industrialization in Austria-Hungary. Cambridge: Cambridge University Press 1976, s. 1.
- 10 Tamže, s. 5.
- 11 TEICHOVA, Alice: Banking in Austria. In: Pohl, Manfred – Freitag, Sabine (eds.): Handbook on the History of European Banks. Adelshort: Elgar 1994, s. 37.

- 12 Dôležitá je postava jej zakladateľa, bankára a ekonóma Georga Kocha, ktorý v poštovej sporiteľni zaviedol operácie, ktoré sa používajú dodnes. Teichova, Alice: *Banking in Austria*, 1994, s. 37.
- 13 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít: *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava: AEPRESS 2007, s. 22.
- 14 TEICHOVA, Alice: *Banking in Austria*. In: Pohl, Manfred – Freitag, Sabine (eds.): *Handbook on the History of European Banks*. Adelshort: Elgar 1994, s. 23.
- 15 TEICHOVA, Alice: *Banking in Austria*. In: Pohl, Manfred – Freitag, Sabine (eds.): *Handbook on the History of European Banks*. Adelshort: Elgar 1994, s. 24.
- 16 Z toho 52 veľkých bánk (kapitál 500 000), 111 stredných (kapitál do 500 000) a 33 malých bánk (kapitál do 100 000). Písch, Mikuláš: *Vzrast a vývinové tendencie slovenského účastinárskeho peňažníctva v rokoch 1900 – 1918*. In: *Historica*, č. 12 – 13, Sborník FFUK, Bratislava 1962, s. 294.
- 17 Dôvodom boli často podstatne výhodnejšie obchodné podmienky u maďarských alebo nemeckých bánk ako u inštitúcií vybudovaných zo slovenského kapitálu. Holec, Roman: *Ekonomika a modernizácia na príklade Slovenska*. In: *Historický časopis*, roč. XXXV (1997), č. 1, s. 97.
- 18 ARATÓ, Endre: *K hospodárskym dejinám Slovenska od roku 1849 do 1900. Časť 2*. In: *Historický časopis*, roč. I (1953), č. 3, s. 462.
- 19 Okrem centrál k nim patrilo ešte 26 filiálok a 2 expozitúry. Holec, Roman – HALLON, Ľudovít: *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava: AEPRESS 2007, s. 14, 28.
- 20 HOLEC, Roman: *Snahy o ústrednú slovenskú banku pred prvou svetovou vojnou*. In: *Historický časopis*, roč. XXXVII (1999), č. 2, s. 212.
- 21 Turčiansko-svätomartinská sporiteľňa sídlila v dome na hlavnom námestí. Zdroj: Archív NBS. Zbierka fotografií do roku 1993. 0008/001/A.
- 22 HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít: *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava: AEPRESS 2007, s. 27.
- 23 Holec, Roman: *Snahy o ústrednú slovenskú banku pred prvou svetovou vojnou*. In: *Historický časopis*, roč. XXXVII (1999), č. 2, s. 214.
- 24 Výpočty nákladov na meter štvorcový sa stali bežnou praxou, rovnako ich uverejňovanie v rôznych stavebných príručkách, kde mali slúžiť ako dobré príklady pre architektov a staviteľov. Napríklad v prípade Hlavnej pruskej banky si vedenie nechalo vyhotoviť vzorové riešenie pre provinčné pobočky tejto banky, ktorého realizačné náklady boli približne 188 mariek na m². KLASÉN, Ludwig: *Grundriss-Vorbilder von Gebäuden aller Art*. Abth. VI. Gebäude für Handelszwecke. Handbuch für Baubehörden, Bauherren, Architekten, Ingenieure, Baumeister, Bauunternehmer, Bauhandwerker und technische Lehranstalten. Leipzig: Baumgärtners Buchhandlung 1887, s. 528.
- 25 Tento druh komunikácie možno vysvetliť na príklade zachovanej korešpondencie medzi vedením Rakúsko-uhorskej banky a architektom Józsefom Hubertom alebo staviteľom Aloisom Peierbergerom. Zdroj: OENB/Bankhistorisches Archiv: Akt. Nr. 1384 – 1911 a Akt No. 1808/1910.
- 26 DUDÁK, Vladislav (ed.): *Encyklopedie světové architektury*. Svazek II. L – Ž. Baset – Miloš Uhlíř, 2000, s. 929.
- 27 LAFEVER, Minard: *The Modern Builder's Guide*. (reprint edície 1833) New York: Dover Publications 1969, p. 131.
- 28 VIERL, Peter: *Der Stuck. Aufbau und Werdegang erläutert am Beispiel der Neuen Residenz Bamberg*. München: Deutscher Kunstverlag 1969, s. 28 – 30.
- 29 Toto bolo bežnou praxou počas celej prvej polovice 20. storočia. s termínom výklad sa stretávame napríklad v dokumentácii k adaptácii budovy *Slovenskej banky* v Lučenci (1900) z dvadsiatych rokov 20. storočia. Zdroj: Archív NBS, krabica U-0000-0376.
- 30 BRAUSWETTER, Artur: *Das Bauformenbuch. Die Bauformen des Bürgerlichen Wohnhauses*. Leipzig: Verlag von E. A. Seemann 1895, s. 2.
- 31 Preklad: „A styl német renaissance, szabadabb egyéni felfogással, művészi érzékkel megalkotva, a homlokzat igen szépen illeszkedik a környezetbe.“ cit. a Pozsonyi I. takarékpénztár pályatervei. In: *Magyar Pályázatok 1904/05*. (II. évfolyam) 11. szám.
- 32 GERLE, János: *Palaces of Money*. Budapest: The Mayor of Budapest 1994, s. 7.
- 33 Vzhľadom na absenciu vzdelávacích inštitúcií na území dnešného Slovenska dosahovali aj pôvodom slovenskí architekti odborné vzdelanie v jednom z týchto centier. Mnohí z nich si tam aj otvorili svoje kancelárie
- 34 Uvádza sa, že postavil 32 jej filiálok. POHANIČOVÁ, Jana – DULLA, Matúš a kol.: *Majstri architektúry*. Bratislava: Perfekt 2007, s. 31.; *Krónika*. In: *Művészet* roč. XV. (1916), č. 1, s. 32; *Építőipar-Építőművészet* roč. 40 (1916) č. (10), s. 55. Zdroj: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Lexikongyűjtemény. HUBERT, József – MERÉNYI, Ferenc: *a Magyar építészet 1867 – 1967*. Budapest 1970, s. 34.
- 35 Pobočky boli realizované v nasledujúcom poradí: pobočka v Nitre (1900), v Bratislave (1901), v Košiciach (1901) a v Žiline (1911 – 1912). LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: *Rozmanité 19. storočie*. Bratislava: Perfekt 2008, s. 64; HALÁSOVÁ, Anna: *Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky. Administratívna budova, Rooseveltova 10, Košice*. Košice 2000, s. 1; GROMA, Patrik – NOVÁK, Milan – ŠTANSKÝ, Peter: *Žilina*. Genius loci. Žilina: Publishing House 2013, s. 77.
- 36 SACHS, Hannelore – BADSTÜBNER, Ernst – NEUMANN, Helga: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig: Kohler und Amerlang 1973, s. 239.
- 37 BIEDERMANN, Hans: *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor 1992, s. 149.
- 38 PEVSNER, Nikolaus: *History of Building Types*. London: Thames and Hudson 1976, s. 193; ZAREMSKA, Hanna: *Lidé na okraji společnosti*. In: Le GOFF, Jacques – Schmitt, Jean-Claude (eds.): *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad 2002, p. 352.
- 39 DIENES, Emil: *Banskobystrická obchodná a priemyselná komora v rokoch 1890 až 1923*. In: DIENES, Emil (ed.): *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica 1940, s. 11.
- 40 List z 2. 6. 1910. Spomína sa prepadnutá fasáda, dezolátny stav schodiska a nevyhnutnosť výmeny strešnej laterny. Zdroj: OENB/Bankhistorisches Archiv: Akt No. 1808/1910.
- 41 V korešpondencii medzi bankou a Peierbergerom sa spomína nárys fasády, ktorý staviteľ posielal na schválenie. Medzi písomnosťami banky v archíve OENB sa však nenachádzal.
- 42 Ostatné inštitúcie, ktoré bolo možné dohľadať, sídlili buď v starších, alebo v prenájatých budovách.
- 43 Budova susedila s Feiglerovou stavbou Prvej bratislavskej sporiteľne na Laurinskej ulici a neďaleko, na Sedlárskej ulici mala svoju pobočku v prenájatej budove Uhorskej všeobecnej banky. GERLE, János – KOVÁCS, Attila – MAKOVECZ, Imre: *a századforduló magyar építészet*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1990, s. 108; LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: *Rozmanité 19. storočie*. Bratislava: Perfekt 2008, s. 191. HANEL, Rudolf (ed./zost.): *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich Ungarn*. 1915. Viedeň 1914, s. 874; TORAN, Eduard: *k otázke architektúry od polovice 19. storočia do roku 1918*. Pamiatky a múzea. roč. VII, 1958, č. 1, s. 24; CHYTIL, Alois: *Chytilův úplný adresář Republiky československé*. Svazek V. Slovensko. Praha 1921, s. 83.
- 44 BIEDERMANN, Hans: *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor 1992, s. 179.
- 45 Tamže, 327.
- 46 DULLA, Matúš – POHANIČOVÁ, Jana: *Michal Milan Harminc, architekt dvoch storočí*. Bratislava: Trio Publishing 2014, s. 42, 68. POHANIČOVÁ, Jana: *Menej známe odtiene tvorby Milana Michala Harminca – bankové budovy*. In: GOJDIČ, Ivan – JEŽEKOVÁ, Zuzana (eds.): *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2011: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 26. – 27. 10. 2011*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2012, s. 104; BUDAY, Peter – POHANIČOVÁ, Jana: *Adalékok egy alapító életművének ismeretéhez*. Adatok Harminc M. Mihály budapesti építészet irodájának tevékenységéről (1897 – 1916). In: *Építés – Építészettudomány*. 41. kötet, 1 – 2. szám (2013), s. 136 – 137.
- 47 TORAN, Eduard: *Architekt Milan Michal Harminc*. In: SAUČIN, Ladislav (ed.): *z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962, s. 330.
- 48 POHANIČOVÁ, Jana: *Menej známe odtiene tvorby Milana Michala Harminca – bankové budovy*. In: GOJDIČ, Ivan – JEŽEKOVÁ, Zuzana (eds.): *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2011: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 26. – 27. 10. 2011*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2012, s. 107.
- 49 NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA: *Archív Národnej banky Slovenska*. Bratislava: Národná banka Slovenska 2011. (nečíslované).
- 50 V archíve NBS sa zachoval pravdepodobne pôvodný náčrt fasády budovy Ludovej Banky v Ružomberku. K nemu bol priložený plán profilovania kamenného obkladu sokla s iniciálami a nemeckým textom. Archív NBS. Dočasné archívne fondy Štátnej banky Československa. 1955/28.
- 51 Vállalkozók Lapja. roč. XX (1899) 16. 8. 1899, s. (neuveďená) Zdroj: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Lexikongyűjtemény, krabica N10.
- 52 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.): *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava: Obzor 1968, s. 257.
- 53 GERLE, János – KOVÁCS, Attila – MAKOVECZ, Imre: *a századforduló magyar építészet*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1990, s. 47.
- 54 Tamže, s. 47.
- 55 Hámes Lipót és Szuhaneck József, építési vállalkozók. UNGVÁR. Zdroj: Archív NBS. Fond SBČS. 38/1954.
- 56 Urobili sme tak na základe použitia rovnakých maskarónov ako na budove Rakúsko-uhorskej banky v Banskej Bystrici, modelácie hlavy Chrona a monogramu P A, ktorý sa nachádza pod reliéfom nárožného štítu.
- 57 Toto prispôbenie bolo dané jednak charakterom okolitej zástavby, ale nezanedbateľným činiteľom boli aj kapitálové možnosti jednotlivých inštitúcií.